

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ

THE NATIONAL BANK OF UKRAINE AS A SUBJECT OF CURRENCY CIRCULATION REGULATION

Жилюк В.Р., магістр права, помічник адвоката,
помічник-консультант народного депутата України

Поняття регулювання грошового обігу в національному законодавстві жодного разу не використовується, однак за своєю суттю воно є одним з найважливіших завдань центрального банку, що стає зрозумілим через аналіз основних функцій центрального банку. Такими функціями є:

- 1) втілювати монетарну політику;
- 2) регулювати національну валюту і бути єдиним емісійним центром;
- 3) захищати національні та міжнародні резерви та управляти ними;
- 4) діяти як фінансові консультанти уряду і парламенту;
- 5) регулювати процентні ставки в межах здійснюваної грошово-кредитної політики;
- 6) здійснювати банківське регулювання та нагляд за банківською системою і процесом клірингу.

Національний банк здійснює регулювання грошового обігу, застосовуючи методи, визначені Законом України «Про Національний банк України».

У статті 25 вказаного Закону закріплені методи та засоби регулювання обсягу грошової маси, що фактично і є регулюванням грошового обігу. Таке регулювання здійснюється НБУ через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Отже, хоча законодавство не містить поняття «регулювання грошового обігу» та не визначає поняття власне «грошового обігу», цей термін багаторазово використовується у Законі України «Про національний банк України», а регулювання грошового обігу за своєю суттю воно є одним з найважливіших завдань Нацбанку, що розкривається через його функції та втілюється за допомогою законодавчо визначених методів.

Ключові слова: грошовий обіг, регулювання грошового обігу, Національний банк України, функції центрального банку, методи та засоби регулювання грошового обігу.

The concept of regulation of currency circulation is never used in national legislation, but in its essence it is one of the most important tasks of the central bank, which becomes clear through the analysis of the main functions of the central bank. These functions are:

- 1) implement monetary policy;
- 2) to regulate the national currency and be a single issuing center;
- 3) protect national and international reserves and manage them;
- 4) act as financial consultants to the government and parliament;
- 5) regulate interest rates within the framework of the implemented monetary policy;
- 6) carry out banking regulation and supervision of the banking system and the clearing process.

The National Bank regulates currency circulation by applying the methods defined by the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine». Article 25 of the specified Law establishes the methods and means of regulating the amount of currency supply, which in fact is the regulation of currency circulation. Such regulation is carried out by the NBU through:

- 1) definition and regulation of mandatory reserve norms for banks;
- 2) interest policy;
- 3) refinancing of banks;
- 4) management of gold and foreign exchange reserves;
- 5) transactions with securities (except for securities confirming corporate rights), including treasury obligations, on the open market;
- 6) regulation of import and export of capital;
- 7) introduction for a period of up to six months of the requirement for the mandatory sale of part of the proceeds in foreign currency;
- 8) change of payment terms for operations on export and import of goods;
- 9) issuance of own debt obligations and transactions with them.

Therefore, although the legislation does not contain the concept of «regulation of monetary circulation» and does not define the concept of «monetary circulation» itself, this term is used many times in the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine», and regulation of monetary circulation is by its very nature one of the most important tasks of the National Bank, which is disclosed through its functions and implemented using legally defined methods.

Key words: currency circulation, regulation of currency circulation, National Bank of Ukraine, functions of the central bank, methods and means of regulation of currency circulation.

НБУ основною своєю метою має забезпечення стабільності грошової одиниці України. Поняття регулювання грошового обігу в національному законодавстві жодного разу не використовується, однак за своєю суттю воно є одним з найважливіших завдань центрального банку. Узагальнено функції центральних банків наводить

у своїй праці О.П. Орлюк, яка відмічає, що центральні банки в більшості ринкових економік мають виконувати такі головні функції:

- 7) втілювати монетарну політику;
- 8) регулювати національну валюту і бути єдиним емісійним центром;

9) захищати національні та міжнародні резерви та управляти ними;

10) діяти як фінансові консультанти уряду і парламенту;

11) регулювати процентні ставки в межах здійснюваної грошово-кредитної політики;

12) здійснювати банківське регулювання та нагляд за банківською системою і процесом клірингу [1, с. 87].

Як уже вказувалося вище, ні Конституція, ні Закон України «Про Національний банк України» не згадують поняття «регулювання грошового обігу», проте, аналізуючи норми чинного фінансового законодавства, можемо дійти висновку, що це є однією з функцій НБУ.

Так, Закон України «Про Національний банк України» у статті 7 визначає, які функції, окрім забезпечення стабільності грошової одиниці України, покладаються на наш центральний банк. Першою в переліку є: «відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику». Звернувшись до статті першої цього ж Закону України, яка надає визначення термінів та понять, знаходимо визначення грошово-кредитної політики, якою є комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених Законом України «Про Національний банк України» засобів та методів [2].

Отож робимо висновки, що хоча законодавство не містить поняття «регулювання грошового обігу» та не визначає поняття власне «грошового обігу», однак цей термін багаторазово використовується у вищезгаданому законі.

Слід дослідити, у чому саме полягає регулювання НБУ грошового обігу. У правовій доктрині популярною є думка, що головним завданням державного регулювання грошового обігу, що заснований на обігу кредитних та паперових грошей, є підтримання правильного співвідношення між доходами населення в паперовій формі і вартістю товарів та платних послуг, що пропонуються на внутрішньому ринку, оскільки саме в цьому випадку в обігу знаходиться достатня та необхідна кількість грошей, у чому зацікавлена держава.

Закон України «Про Національний банк України» у статті 25 регламентує основні засоби та методи грошово-кредитної політики. Закон визначає, що такими методами та засобами є регулювання обсягу грошової маси, що фактично і є регулюванням грошового обігу. Таке регулювання здійснюється НБУ через:

1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;

2) процентну політику;

3) рефінансування банків;

4) управління золотовалютними резервами;

5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;

6) регулювання імпорту та експорту капіталу;

7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;

8) зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;

9) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

НБУ має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

В наступних статтях цього ж закону в загальному розкривається зміст п'яти методів регулювання грошового обороту.

Стаття 26 описує метод встановлення нормативів обов'язкового резервування. Одним з доктринальних

визначень даного методу є наступне: один із монетарних інструментів, що використовується центральними банками для регулювання обсягів грошової маси в обігу та управління грошово-кредитним рахунком. У вузькому значенні під обов'язковими резервами розуміють активи банку, які використовуються для забезпечення його гарантованої ліквідності.

В самій же 26 статті Закону України «Про Національний банк України» не міститься визначення нормативу обов'язкового резервування, проте цей термін розкривається в Положенні про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні затвердженому Постановою Правління Національного банку України № 806 від 11.12.2014 року, в якій дане поняття визначається як установлений НБУ у процентному значенні розмір обов'язкових резервів до зобов'язань щодо залучених банком коштів [3].

Цей метод має доволі давні коріння і використовується у Сполучених Штатах Америки ще з 1913 року з ціллю утворення страхового фонду для гарантованої виплати депозитів. Європейські держави почали використовувати даний інструмент грошово-кредитної політики дещо пізніше, для прикладу, Німеччина з 1948 року, Велика Британія з 1961, Франція з 1979 року.

Аналізуючи природу цього методу деякі науковці відзначають що вона є податковою, пояснюючи це тим, що центральний банк, встановлюючи обов'язкові резерви, встановлює податок для банку, що прямо справляється з нього або опосередковано з його клієнтів шляхом зниження ставки за розміщеними депозитами та підвищення кредитної ставки.

Інші дослідники цього питання апелюють такій позиції, посилаючись на існування загальних та спеціальних резервів, що мають добровільний характер при розміщенні кредитних грошей на рахунках державних банків, з чого випливає змішана правова природа нормативів обов'язкового резервування [4, с. 55].

Н.Г. Кравченко відмічає, що встановлений обов'язок банків виконувати резервні вимоги веде до природного з їхнього боку прагнення ухилитися в межах закону від дотримання резервних вимог [5, с. 151].

Попередня теза науковця пояснюється наявністю економічних недоліків застосування даного адміністративного методу, цей недолік полягає в наступній колізії. В умовах погано розвиненої банківської системи та низького розвитку національної економіки, банку потребують наявності більшої кількості коштів, для використання їх у кредитуванні з метою отримання прибутку. За наявності ж обов'язкового резервного фонду, який знаходиться на рахунку центрального банку і не може бути використаний комерційним банком для здійснення господарських операцій, банки несуть збитки у формі недоотриманої вигоди, яка іноді є вкрай важливою для розвитку такого банку. На противагу цьому, в умовах нестабільності банківської системи та низького економічного розвитку власник депозитних рахунків несе значний ризик втрати власних коштів у випадку настання неплатоспроможності банку, тому в такій ситуації резервні фонди є необхідними, ба навіть в якомога більшому розмірі.

Такий конфлікт інтересів контрагентів зумовлює необхідність встановлення збалансованого розміру обов'язкового резервування, за якого вкладник матиме можливість у будь-якому випадку повернути у власність свої кошти та який водночас не буде надто обтяжливим для комерційного банку.

Варто повернутися до наведеного раніше визначення нормативу обов'язкового резервування та відмітити певні його недоліки. В загальному таких недоліків є два: перший – це визначення нормативу резервування через термін резерв, тобто визначення поняття через дефінісдум, що

є змістовною помилкою, та другий – відсутність у визначенні значущих ознак поняття. Такими ознаками є місце розміщення таких резервів, те що резерви застосовуються лише до тієї частини зобов'язань, яка залучена як депозити від фізичних та юридичних осіб.

Слід звернути увагу на регламентацію встановлення нормативу, закріплену в Законі України «Про Національний банк України», відповідно до якої НБУ встановлює банкам норматив обов'язкового резервування коштів. При цьому:

1) норматив обов'язкового резервування встановлюється єдиним для банків в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів в національній та іноземній валюті;

2) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування;

3) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Тобто конкретний розмір обов'язкового резервування у відсотковому співвідношенні залучених коштів, або граничні його межі в законі не визначені. Порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні також не регламентує дане питання, а лише встановлює, що Правління Національного банку залежно від стану грошово-кредитного ринку і прогнозу його подальшого розвитку приймає окремі рішення щодо нормативів обов'язкового резервування [7].

Така ситуація в певній мірі призводить до порушення принципу правової визначеності по відношенню до банків, які повинні виконувати такі нормативи, тому доцільним було б все ж таки визначити в законі певне відсоткове співвідношення нормативу обов'язкового резервування до суми залучених банком коштів, або хоча б граничні його межі, також виражені у відсотках від залучених зобов'язань.

Наступним методом грошово-кредитної політики НБУ є встановлення ним порядку визначення облікової ставки та інших процентних ставок за своїми операціями. Зміна офіційної облікової ставки впливає на кон'юнктуру ринку позичкових капіталів, оскільки підвищення ставки зумовлює зниження попиту на цінні папери та зменшення їх ринкової вартості, а зниження ставок навпаки [6, с. 371].

Відповідно до норм Положення про процентну політику Національного банку України затвердженого Постановою Правління Національного банку України № 277 від 21.04.2016 року облікова ставка НБУ – це ключова процентна ставка НБУ, яка є основним індикатором змін у грошово-кредитній політиці та орієнтиром вартості залучених та розміщених грошових коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку.

Згідно з вищевказаним положенням НБУ також визначає український індекс міжбанківських ставок, який являє собою розрахункове значення вартості гривневих грошових ресурсів на міжбанківському ринку України.

Операційна ціль процентної політики НБУ полягає в утриманні Українського індексу міжбанківських ставок для кредитів та депозитів овернайт у національній грошовій одиниці на рівні, близькому до рівня облікової ставки, у межах коридору процентних ставок за інструментами постійного доступу [7].

Зміна облікової ставки має значний вплив на рух капіталів, оскільки прямо впливає на попит та вартість цінних паперів, вартість залучення кредитних коштів та є показником макроекономічної ситуації в українській економіці та банківській системі. Так для прикладу, якщо говорити про зниження облікової ставки, то зазначена дія є суто індикативною мірою, просто сигналом для ринку [8, с. 9].

Тобто за допомогою цього методу НБУ регулює грошовий обіг за допомогою стимулювання залучення бан-

ками коштів у позику, що фактично сприяє залученню в економіку тимчасово вільних коштів, чим стимулює її розвиток. Тому правильне здійснення такого інструментального способу грошової політики має важливий вплив на грошово-банківську систему України.

Ще одним не менш значущим методом впливу на грошовий обіг в країні є здійснення НБУ рефінансування комерційних банків, що відображає його статус кредитора останньої інстанції, або як його ще називають «банку банків». Умови здійснення рефінансування банків визначаються Положенням про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи затвердженим Постановою Правління Національного банку України № 615 від 17.09.2015 року [9].

Ставка рефінансування банків визначається НБУ та має прив'язку до облікової ставки НБУ і при цьому не може бути нижчою за останню. С.Б. Єгоричева аналізуючи рефінансування банків зазначає, що у більшості країн світу комерційні банки надають в заставу центральному банку векселі, перерахунок яких здійснюється центральними банками самостійно [10, с. 20].

Даний метод грошово-кредитної політики має свій вплив на регулювання грошового обігу шляхом залучення комерційними банками додаткових фінансових ресурсів, які вони можуть використати для отримання прибутку, в тому числі й шляхом видачі їх фізичним та юридичним особам у формі кредитів, що збільшує обсяг грошової маси в сфері господарських відносин, учасниками яких є населення. Також використання даного методу є вкрай важливим для забезпечення стабільності та надійності банківської системи держави, що сприяє розвитку грошово-кредитних відносин, які є одним із чинників стимулювання національної економіки.

Ще одним, напевно, найбільш відомим методом регулювання грошового обігу є управління золотовалютними резервами держави. Так Закон України «Про Національний банк України» встановлює, що НБУ забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках за метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Відомо, що кожна держава формує золотовалютний резерв, який складається з цінних металів та вільноконвертованих валют, які приймаються державою світу при здійсненні міжнародних розрахунків. Основною метою такого резерву є можливість держави здійснювати вплив на вартість національної валюти з метою забезпечення її стабільності, а також використання його при зовнішніх розрахунках для забезпечення особливо важливих інтересів держави. Обсяг золотовалютного резерву було прийнято визначати з розрахунку суми державного боргу, що підлягає виплаті у середньостроковій перспективі, а також з урахуванням прогнозів від'ємного платіжного балансу експортно-імпорتنих операцій.

А. Матіос та А. Ковальчук зазначають, що у ринково розвинутих державах (і не тільки) валютні резерви, тобто вільно конвертована валюта, що концентрується державою для законодавчо визначених цілей, зазвичай розміщені в найбільш надійних фінансових (банківських) установах та інвестуються на вигідних для власника (держави) умовах в іноземні фінансові активи [11, с. 47].

НБУ не є власником золотовалютних резервів, а лише забезпечує управління ними, що впливає з визначення поняття золотовалютного резерву наданого в Законі України «Про Національний банк України», згідно з яким золотовалютний резерв – резерви України, відображені у балансі НБУ, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Тобто вони є не у власності НБУ, а просто відображаються на його рахунках, закон ще називає НБУ зберігачем державних запасів.

М.А. Пожидаєва та Н.І. Ковальчук вирізняють такі правові поняття, як «золотовалютні резерви», «офіційні валютні резерви» та «золотий запас». Золотовалютні резерви включають у себе офіційні валютні резерви НБУ і золотий запас. При цьому, офіційні валютні резерви входять до складу державного валютного фонду, а золотий запас формується у Державному фонді дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України [12, с. 77].

Закон України «Про Національний банк України» визначає, що золотовалютний резерв складається з таких активів:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або коштів на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Поповнення золотовалютних резервів проводиться НБУ шляхом:

- 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- 3) залучення НБУ валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється НБУ на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;
- 2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами та операціях із забезпечення діяльності НБУ в межах сум, передбачених кошторисом адміністративних витрат НБУ;
- 3) повернення НБУ валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;
- 4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до статті 43 Закону України «Про Національний банк України».

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

З викладеної вище нормативної бази можна дійти висновку, що золотовалютний резерв має дві основних функції: це використання його власне як резерву для можливості забезпечення розрахунків на міжнародному рівні у випадку забезпечення стратегічно важливих цілей держави. Другою функцією є його використання для забезпечення стабільності національної грошової одиниці шляхом здійснення валютних інтервенцій на внутрішньому державному ринку.

Можливим недоліком регламентації правовідносин у сфері формування та використання золотовалютних резервів є відсутність будь-якої визначеності або бодай методології для визначення розміру золотовалютного резерву. Законодавств не містить вимог щодо мінімальних та максимальних граничних показників розміру резервів, що може становити потенційну загрозу при неефективному управлінні ними НБУ.

Ще одним методом регулювання грошових відносин є здійснення операцій з цінними паперами, або операцій відкритого рахунку, як вони називаються в статті 29 Закону України «Про Національний банк України». Згідно з нормою цієї статті операціями відкритого ринку НБУ, в тому числі з премією або з дисконтом, є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням НБУ.

Зазвичай при використанні даного методу регулювання грошового обігу НБУ здійснює операції на відкритому ринку з цінними паперами, які мають високу ліквідність, мають високий попит та незначні коливання ринкової вартості. Традиційно центральні банки проводять політику відкритого ринку переважно з державними цінними паперами на вторинному ринку. Хоча регулятивного ефекту можна досягти купівлею-продажем будь-яких цінних паперів на відкритому ринку, проте центральні банки, як правило, обмежуються операціями з державними цінними паперами [13, с. 53].

Положенням про застосування НБУ стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи встановлено, що НБУ з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати операції з купівлі/продажу державних облігацій України як на біржовому, так і позабіржовому фондовому ринку шляхом:

- 1) участі в біржових торгах, у тому числі шляхом проведення аукціонів з купівлі/продажу державних облігацій України;
- 2) укладення договору з банком на торговельному майданчику фондової біржі або позабіржовому фондовому ринку.

Слід звернути увагу, що використовуючи даний метод впливу на грошову політику НБУ здійснює цей вплив виключно ринковими засобами, шляхом вчинення господарських фінансових операцій, які впливають на показники грошово-кредитного ринку. При цьому НБУ не наділений правами адміністративного впливу та позбавлений можливостей безпосереднього регулювання ринку цінних паперів, що відповідає принципам вільного ринку.

Ще одним методом регулювання грошового обігу є регулювання імпорту та експорту капіталу. Основними інструментами НБУ щодо контролю за цими операціями є видання індивідуальних ліцензій та реєстрація кредитів.

Отже, хоча законодавство не містить поняття «регулювання грошового обігу» та не визначає поняття власне «грошового обігу», цей термін багаторазово використовується у Законі України «Про національний банк України», а регулювання грошового обігу за своєю суттю воно є одним з найважливіших завдань Нацбанку, що розкривається через його функції та втілюється за допомогою законодавчо визначених методів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові основи організації : Київ : Юрінком Інтер, 2003. 240 с.
2. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
3. Про затвердження Положення про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 11.12.2014 № 806. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0806500-14#Text>
4. Костюченко А.О. Банківське право: підручник. Київ : Атіка, 2008. 344 с.
5. Кравченко Н.Г. Банківські резерви: економічна суть та правова природа. *Наукові записки. Том 53 Юридичні науки*. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3689de4-e498-473b-8cde-92024b25ac61/content>

6. Івасів Б.С. Гроші та кредит: підручник. Вид. 3-тє, змін. й доп. Київ: Кондор, 2008. 528 с.
7. Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України : Постанова Правління Національного банку України від 21.04.2016 № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text>
8. Латковська Т.А. Фінансово-правові питання формування центральних та державних банків в Україні, країнах центральноєвропейської та англосаксонської системи права : монографія. Одеса : Юридична література, 2007. 280 с.
9. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи : Постанова Правління Національного банку України від 17.09.2015 № 615. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15#Text>
10. Єгоричева С.Б. Організація діяльності банків у зарубіжних країнах: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 208 с.
11. Ковальчук А.Т., Матіос А.В. Проблеми розміщення та використання валютних резервів української держави. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 1. С. 47–53.
12. Пожидаєва М.А. Правове регулювання золотовалютних резервів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 77–89.
13. Білоус О.А., Новіков А.В. Операції Національного банку України на відкритому ринку та їх вплив на рівень пенсійного забезпечення. *Вісник Київського економічного університету*. 2006. № 83. С. 50–66.